АЗӘРБАЈЧАН

ӘДӘБИ - БӘДИИ ЖУРНАЛ

АРХИВ

1

1984

ЕЛЧИН

ПАРИСДӘ АВТОМОБИЛ ГӘЗАСЫ

ШӘҺРӘБАНУ ХАНЫМ. Һатәмхан аға вә Шәһрәбану ханым өлмүш имишләр ки, бир фирәнки Шаһбазы тов-лашдырыб Парисә апара!..

МҮСЈӨ ЖОРДАН. Димаж Парис!.. Мон дијө! Мон дијө!..

М. Ф. Ахундов. «Һекајәти Мүсјө Жордан һәкими-нәбатат вә Дәрвиш Мәстәли Шаһ чадукүни мәшһур».

1.

Кәрим мүәллим гарышыг јуху көрүрдү, чохдан өлүб кетмиш адамлар иди, өзү дә атасы, анасы, јахын адамлары дејилди, көһнә гоншулары иди, нјирми беш ил бундан әввәлки мәктәб директору иди, арвадынын узаг гоһумлары иди, Нуридәнин әввәлки әрләриндән бири иди, һамы бир јерә јығышыб гарпыз јејирди вә о гарпыз о гәдәр бөјүк иди ки, һәр дилими бир гајыг бојда вә һәмин чохдан өлүб кетмиш адамлар чыхыб бу дилимләрин үстүндә отурмушдулар, әлләри илә гарпыздан бөјүк-бөјүк парчалар гопарырдылар, әлләри, ајаглары гарпызын сујуна булаша-булаша јејирдиләр; гарпыз гыпгырмызы иди вә Кәрим мүәллим јухуда бу ал гырмызыја баха-баха һисс етди ки, кимсә күллә атыр, күлләнин сәсини ешитди, сонра күлләнин сәсини бир дә ешитди вә көзләрини ачды, баша дүшдү ки, јуху көрүрдү, амма јенә күллә сәси ешитди, дикәлиб јериндә отурду вә јенә да ачыг-ашкар күллә сәси ешидәндә чәлд јериндән галхыб пәнчәрәнин габағына кәлди.

Кәрим мүәллимкилин јашадығы икимәртәбәли гәдим бинанын габағында балача бир бағ вар иди, сәһәр тездән тәгаүдчүләр кирәчәкдәки көшкдән гәзет алыб бу бағда отуруб охујурду, сонра аналар, нәнәләр, дајәләр бу бағa ушаг кәтирирди вә ушаг арабалары скамјаларын габағында пианино дилләри кими јан-јана дүзүлүрдү, күнортадан сонра јенә тәгаүдчүләр бу бағa јығышыб нәрд вә домино ојнајырды, сонра да кечә дүшүрдү, бу бағ да кимсәсизләјирди, сакитлик чөкүрдү, сонра сәһәр ачылырды вә һәр шеј ејнилә тәкрар олунурду.

Кәрим мүәллим пәнчәрәдән һәмин бағa бахды вә көрдү ки, бир нәфәр әлиндә түфәнк тутуб нишан алыр, о бириси дә онун јанында дајаныб, әлләриндә ири әлчәкләр вар вә доғрусу, Кәрим мүәллим әввәлчә горхду, чүнки өмрүндә биринчи дәфә иди ки, гаршысында әли түфәнкли адам дајанмышды вә бу адам һәлә сәһәрин көзү ачылмамыш нишан алырды, атырды; сонра Кәрим мүәллимә елә кәлди ки, кино чәкирләр, чүнки бир дәфә — он ил бундан әввәл бу бағда кино чәкмишдиләр, амма инди бүтүн бағда, әтрафдакы күчәләрдә бу ики нәфәрдән башга һеч ким јох иди, тәкчә бағын ашағы башында, бу ики нәфәрдән бир аз аралыда, күчәдә балача бир фургон машыны дајанмышды; ким иди бунлар, оғру идиләр?

Түфәнклә нишан алан адам јенә атды вә бу дәфә Кәрим мүәллим күллә сәси илә бәрабәр бир ит зинкилтиси дә ешитди вә көрдү ки, ири әлчәкләр кејмиш адам гача-гача зејтун ағачларына тәрәф кетди вә зејтун ағачларынын дибиндә јерә сәрилиб зинкилдәјән бир итин гулагларындан јапышды, ики әли илә дә ити јердән галдырды, апарыб машынын фургонуна атды.

Кәрим мүәллим баша дүшдү ки, бу ики нәфәр шәһәри јурдсуз-јувасыз, хәстә итләрдән тәмизләјир, јәгин Бакынын санитарија идарәсиндәндиләр, амма, һәр һалда, јурдсуз-јувасыз да олса, хәстә дә олса сәһәрин көзү ачылмамыш бу јазыг итләри беләчә вурмаг Кәрим мүәллимә пис тә'сир еләди, һәтта пәнчәрәдән гышгырыб бу түфәнкли вә әлчәкли адамлара бир-ики сөз демәк истәди, амма сонра фикирләшди ки, дүнјада һәрә бир пешә саһибиди вә ит вурмаг да бунларын пешәсиди, сонра бурасыны да фикирләшди ки, чох ола билсин ки, һәмин о түфәнклинин атдығы күллә гурғушун дејил, јуху дәрманыды вә итләри јухуладыб көтүрүб апарырлар.

Һәмин ики нәфәр бир аз да бағын о тәрәфинә—бу тәрәфинә бахды, диггәтлә бахды, һәтта Кәрим мүәллим о түфәнклинин дә, әлчәклинин дә көзләриндә узагдан-узаға бир һәрислик сезди вә фикирләшди ки, јәгин бу ики нәфәр әмәк һаггыны кәтирдикләри итләрин сајына көрә алырлар; сонра әлчәкли әлчәјини чыхартды, түфәнкли түфәнкини машынын кабинәсинә гојду вә икиси дә машына отуруб сүрүб кетдиләр.

Кәрим мүәллим бир мүддәт дә пәнчәрәнин габағында дајаныб бағa бахды, гаршыдакы икимәртәбәли, үчмәртәбәли биналара бахды: һамы јатмышды, тәзәчә ачылан һәмин август сәһәри һәлә һеч ким јухудан дурмамышды, бағын габағында, күчәләрин кәсишдији тиндәки мејвә-тәрәвәз көшкү дә бош вә адамсыз иди, гарпызлар көшкүн јанындакы бөјүк дәмир гәфәсә јығылмышды вә гәфәсин гапысында да ири дәмир гыфыл вар иди.

Бирдән Кәрим мүәллимә елә кәлди ки, бу гарпызлар дустагды, бу гарпызлары о дәмир гәфәс ичиндә һәбсә салыблар вә Кәрим мүәллимин өзүнүн ағлына кәлән бу фикирдән хошу кәлмәди, чүнки Кәрим мүәллим бош-бош данышмағы вә бош-бош шејләр фикирләшмәјн хошламырды. Әснәјә-әснәјә түклү синәсини гашыды вә фикирләшди ки, нечә олуб ки, атылан күлләләрин сәсинә һеч ким јухудан ојанмајыб?

Кәрим мүәллим бу биналарда јашајан адамларын һамысыны танырды, растлашанда кимисилә дајаныб һал-әһвал тутурду, кимисилә елә-еләчә саламлашыб кечирди, кимисини дә, хүсусән сонрадан көчүб кәләнләри кәнардан-кәнара танырды, амма һамысыны танырды, чүнки Кәрим мүәллим инди јашадығы бу мәнзилдә анадан олмушду, өмрүндә һеч вахт башга јердә јашамамышды, јалныз бир дәфә — он једди ил бундан әввәл аиләсини јајда бир ајлыға Налчикә апармышды, бир дәфә дә доггуз ил бундан әввәл он ики күнлүјә Шуша санаторијасына кетмишди.

Кәрим мүәллим көзләрини бағдан чәкиб отағын диварындан асдыглары саата бахды —бу дивар саатыны педагожи фәалијјәтинин ветуз иллији мүнасибәтилә мәктәбдән Кәрим мүәллимә һәдијјә вермишдиләр вә әслиндә бу һәдијјә Кәрим мүәллимин бүтүн һәјатында јеканә тәлтифи иди — саат алтыја ијирми дәгигә галмышды вә Кә-

рим мүәллим баша дүшдү ки, тәзәдән јеринә кирмәјинин мә'насы јохдур, аста аддымларла мәтбәхә тәрәф кетди.

Кәрим мүәллимкилин ики отағы, шүшәбәнди, мәтбәхи вар иди вә Кәрим мүәллим икинчи отагдан кечәндә бир анлыг јериндә донуб галды: Шәргијјәнин чарпајысынын јанында, өзүнүн балача тахта чарпајысында узанмыш көрпә ојаг иди, көзләрини ачыб динмәз-сөјләмәз Кәрим мүәллимә бахырды. Биринчи дәфә иди ки, бу көрпәни беләчә динмәз-сөјләмәз вә беләчә дә чидди көрүрдү.

Шәргијјә Кәрим мүәллимин бөјүк гызы иди вә бу көрпә дә Шәргијјәнин оғлу иди, јә'ни Кәрим мүәллимин нәвәси иди вә јаман да ағлаған иди. Көрпә алты ај иди ки, дүнјаја кәлмишди вә бу алты ајда елә бир күн олмамышды ки, ојаг вахты ағламасын. Инди бу көрпәни беләчә ојаг вә ағламајан, чидди көрәндә Кәрим мүәллим әслиндә бир балача һәјәчанланды да: бу нечә сәһәр иди белә, ачылырды?

Кәрим мүәллим тәбии ки, диндар дејилди, талејә-филана да инанмырды, амма, һәр һалда, һәмин август күнү сәһәрин көзү ачылмамыш һәмин түфәнк әһвалаты, гарпызлары дустаглар кими һисс eләмәји вә инди дә бу ушағын јатмајыб беләчә диггәтлә Кәрим мүәллимә бахмағы кишинин үрәјиндә нәсә бир никаранчылыг јаратды.

Кәрим мүәллим мәтбәхдә газы јандырды, чајники долдуруб газын үстүнә гојду, әл-үзүнү јуду вә еләчә аста аддымларла да јатдығы отаға гајыдыб кејинмәјә башлады. Кәрим мүәллимин арвады Зәһра да, икинчи гызы Зүлејха да, оғлу Һамлет дә јатмышдылар вә дүздүр, бу дәфә Кәрим мүәллим јухудан чох еркән дурмушду, амма онсуз да бу евдә Кәрим мүәллимдән тез дуран јох иди, һәмишә саат једдијә он беш дәгигә галмыш ајаг үстә олурду, костјумуну шоткалајырды, ајаггабысыны боја илә силирди, һәлә евин чамааты дурмамыш кедиб күндәлик чөрәји, кефири, сметаны, гәзетләри алыб кәтирирди, бундан сонра сәһәр јемәјини јејиб мәктәбә кедирди; үмумијјәтлә, бу евин базарлыг ишләри та гәдим чағлардан Кәрим мүәллимә бахырды.

Кәрим мүәллим орта синифләрдә чоғрафија дәрси дејирди вә инди јај тә'тилиндә иди, мәктәбә кетмәјәчәкди, амма јенә дә отуз беш иллик адәти үзрә, көј зәнбили көтүрүб еләчә аста аддымларла да евдән чыхыб күчәјә дүшдү; көрпә дә бајагкы чидди көзләри илә Кәрим мүәллими бајыра јола салды.

Шәһәр тамам бомбош иди, тәкчә сүпүркәчи киши күчәни сүпүрүрдү вә Кәрим мүәллими көрәндә еһтирамла салам верди, Кәрим мүәллим дә сүпүркәчинин саламыны алды вә јолуна давам еләди. Бу сүпүркәчи нечә илләр иди ки, сәһәрләр бу күчәни, бағы сүпүрүб тәмизләјирди вә аллаһын һәр верән күнү Кәрим мүәллим онун көрдүјү биринчи адам олурду.

Әлбәттә, дүканлар, гәзет көшкләри һәлә бағлы иди вә Кәрим мүәллим әлиндәки бош көј зәнбили јелләдә-јелләдә Дәнизкәнары булвара тәрәф кетди вә беләчә бомбош күчәләрлә аддымладыгча Кәрим мүәллимә елә кәлди ки, елә бил танымадығы, көрмәдији бир шәһәрдәдир; дүздүр, Кәрим мүәллим дүнјадакы шәһәрләрин ән азы дохсан фаизинин адыны әзбәр билирди вә Бакынын да бүтүн күчәләрини, даланларыны, һәтта ајры-ајры биналарыны да (микрорајонлардан башга) јахшы танијырды, амма олан будур ки, һәмин август күнү — шәнбә иди — сүбһ тездән Бакынын бомбош күчәләри илә аддымладыгча Кәрим мүәллимә елә кәлди ки, танымадығы, көрмәдији бир шәһәрдәдир вә бу шәһәрин сакинләри дә јалныз күчәләри тәмизләјән сүпүркәчиләрдән ибарәтдир.

Мәктәбдә ушаглар Кәрим мүәллимә «Зәнбил» тәхәллүсү вермишдиләр, јә'ни Кәрим мүәллим Зәнбил, чүнки ушаглар горхдуглары, еһтијат етдикләри Кәрим мүәллимә шәһәрдә тәсадүфән раст кәләндә

һәмишә әлиндә зәнбил оларды, ја әт дүканынын габағында нөвбәјә дурарды, ја јумурта аларды, ја да ки, башга бир шеј аларды, сонра ушаглар синифдән синфә кечдикчә, мәктәби гуртардыгча вә јенидән мәктәбә дахил олдугча фикир вердиләр ки, бу зәнбил һәмишә көј рәнкдә олур вә тәхәллүсүн әввәлинә «Көј» сөзүнү дә әлавә етдиләр, јә'ни ки, Кәрим мүәллим Көј Зәнбил, сонра ушаглар һәмин тәхәллүсүн дә әввәлинә «Көһнә» сөзүнү әлавә еләдиләр, јә'ни ки, Кәрим мүәллим Көһнә Көј Зәнбил: Бу тәхәллүсүн сорағы Кәрим мүәллимин өзүнә дә кәлиб чатмышды вә Кәрим мүәллими гәтијјән нараһат еләмәмишди, ачыгландырмамышды, чүнки Кәрим мүәллим фикирләшмишди ки, ејби јох, өзләри бөјүјүб әлләринә зәнбил аланда баша дүшәрләр. Интәһасы бир иш варды вә Кәрим мүәллимин дә һәмин ишдән хәбәри јох иди ки, мүәллимләр дә өз араларында Кәрим мүәллими һәмишә Көһнә Көј Зәнбил дејә чағырырдылар (өзүндән чәкиндикләри үчүн јанында, тәбии ки, белә демирдиләр).

Дәнизкәнары булвар да бомбош иди, Кәрим мүәллимдән башга кимсә јох иди, амма чохлу гағајы вар иди вә гушлар саһил боју дәнизин үстү илә учурду, һәрдән ашағы eниб димдијини суја вурурду вә гушларын гурултусу-гаггылтысы булварын о кимсәсизлији ичиндә елә ајдын, елә дәгиг ешидилирди ки, елә бил ади гурулту-гаггылты дејилди, елә бил гушлар нә исә дејирдиләр, данышырдылар; амма Кәрим мүәллим хәјал аләминә гапылан адамлардан дејилди вә бу дәм дүканда сметанын олуб-олмајачағы мәсәләси Кәрим мүәллимә гагајыларын дејиб данышмасындан гат-гат артыг марагландырырды; сонра Кәрим мүәллим бу гушлара, даһа доғрусу, шәһәрин санитарија идарәләринә һирсләнди, чүнки фикир вермирдиләр, шәһәрин бүтүн чиркабы дәнизә төкүлүрдү, буна көрә дә гағајылар кәлиб бурда өзләринә јем ахтарырды.

Кәрим мүәллим әлиндәки бош зәнбили јелләдә-јелләдә саһил боју аддымладыгча гәрара алды ки, бу күн, ја да сабаһ шәһәрин санитарија вәзијјәти барәдә Бакы Советинә мәктуб јазачаг вә һәмин мәктубун илк чүмләләрини фикриндә јазмаға башлады вә бу заман бајагкы түфәнк атан вә ит дашыјан о ики нәфәр јадына дүшдү, сонра да көзләрини ачыб динмәз-сөјләмәз бахан о ушаг јадына дүшдү.

Шәргијјәнин әри Салман физика илә мәшғул олурду, дејирдиләр ки, исте'дадлы алимдир, амма исте'дад нә ев иди, нә пул иди, нә дә машын иди: Салман да Кәрим мүәллимкилә бир јердә олурду вә әкәр доғрудан да дүнјада бәхт дејилән бир шеј вардыса, Шәргијјәнин бәхти кәтирмәмишди; дүздү, Салман ичән, кәзән, дејинән адам дејилди, сәһәр чыхыб кедирди ишә, бир дә ахшам кәлирди, шәнбә, базар күнләри дә Шәргијјәни киноја апарырды, булварда кәзмәјә апарырды, һәтта бир дәфә Шүвәлана, күлчүлүк совхозуна да апармышды, амма Салманын әјниндәки костјумдан башга һеч нәји вә мәктәби гуртарандан сонра Гарабағда кәнддә гојуб кәлдији гоһумларындан савајы башга һеч кими јох иди. Шәргијјә ики ил бундан әввәл — нечә тапышдылар, һарда таныш олдулар, аллаһ билир — Салмана әрә кетмишди, чүнки... (Кәрим мүәллим булварда кәзә-кәзә бир-ики дәфә өскүрдү) чүнки Шәргијјәни алан јох иди.

Салман инди Бакыда дејилди, Парисдә иди.

Салманын ишләдији институтун Франса алимләри илә әлагәси вар иди вә Салманы тәчрүбә кечмәкдән өтрү алты ај мүддәтинә Парисә көндәрмишдиләр, сонра Парисдән бир франсыз алими алты ај мүддәтинә Бакыја кәләчәкди. Кәрим мүәллим баша дүшүрдү ки, әкәр Салман фәрли алим олмасајды Парисә көндәрмәздиләр, амма Салман о гәдәр гарадинмәз, һәмишә сукут ичиндә олан бир адам иди ки, кү-

рәкәнинин Парисә кетмәји Кәрим мүәллимкилин аиләсиндә елә мүһүм бир һадисә олмады.

Һәмин август сәһәри, бош көј зәнбили јелләдә-јелләдә саһил боју аддымладыгча бирдән-бирә, нәдәнсә, Салманын Парисдә олмағы, о узаг, бөјүк вә јад шәһәрдә јашамасы Кәрим мүәллимә гәрибә кәлди вә Кәрим мүәллим үрәјиндәки бу һиссин сөвгү илә бир анлыг ајаг сахлады, гыпгырмызы гызармыш үфүгә бахды вә үфүгүн беләчә гырмызылығы, көјүн тәртәмизлији вә мавилији, дәнизин беләчә сакитлији вә кенишлији, һәтта гағајыларын саһил боју учушмасы, гурулдајыб гағгылдамасы Кәрим мүәллимин хошуна кәлди, Кәрим мүәллим бу тәбиәт мәнзәрәсини бәјәнди.

Булварда ләнкидији үчүн дүканларда нөвбәјә дурасы олду, мејвә-тәрәвәз көшкүнүн јанындан өтәндә бу гәрара кәлди ки, бир дәнә дә гарпыз алсын вә бир хејли мүддәт сечиб јахшы бир Зирә гарпызы алды, сонра гәзет көшкүндә дә нөвбәјә дуруб радио вә телевизија програмыны, тәзә гәзетләри алды вә буна көрә дә евә һәмишәкиндән кеч кәлди.

Гапыны Нуридә ханым ачды вә Кәрим мүәллим Нуридә ханымы сәһәр-сәһәр өз евләриндә көрәндә, Нуридә ханымын чидди сифәтинә баханда баша дүшдү ки, нәсә бир һадисә баш вериб.

Нуридә ханым Кәрим мүәллимин бөјүк бачысы иди вә Азәрбајчанда илк гадын идман мүәллимләриндән бири иди, һәјәт тәрәфдән Кәрим мүәллимкиллә үзбәүз бинада јашајырды.

Бир әлиндә јекә Зирә гарпызы, о бири әлиндә дә көј зәнбил тутмуш Кәрим мүәллим көзләрини бачысынын һәмишәки кими пудраланмыш-бојаланмыш сәлигәли сифәтиндән чәкмәдән сорушду:

— Нә олуб?

Нуридә ханым киши сәси кими јоғунлашмыш сәси илә:

— Һеч нә, — деди. — Горхма, кеч ичәри.

Кәрим мүәллим ичәри кирди, Зәһраны да, Зүлејханы да, Һамлети дә отагда ајаг үстә дурмуш көрдү, Шәргијјә дә евдә иди, көрпәсинин јанында отуруб башыны ашағы дикмишди вә дејәсән јаваш-јаваш ағлајырды, амма һәр һалда, евдәкиләрин һамысыны беләчә саламат көрмәји Кәрим мүәллими бир балача сакитләшдирди вә Кәрим мүәллим фикирләшди ки, бәлкә Абдулла өлүб? Амма Нуридә ханымын һәмишәки зәһми нәсә башга шејдән хәбәр верирди вә Нуридә ханым әри өлмүш арвада охшамырды.

— Салман автомобил гәзасына дүшүб. — Буну Нуридә ханым деди вә Шәргијјә даһа да ичин-ичин ағламаға башлады.

— Салман кәлиб бәјәм Парисдән? — Буну да Кәрим мүәллим сорушду.

Нуридә ханым зәнлә гардашынын көзләринин ичинә бахды:

— Бәјәм Парисдә машын-зад јохду?

Нуридә ханым өзүндән ики јаш кичик гардашы илә һәмишә фәхр едирди вә һәмишә дә Кәрим мүәллими әри Абдуллаја нүмунә кәтирирди, амма һәрдән елә олурду ки, ити вә сәрт бахышларыны гардашынын да көзләринин ичинә санчырды вә бу заман Кәрим мүәллим елә бил ки, өз шакирдләриндән бири олуб өзүнү итирирди; сонра Нуридә ханым әлиндә тутдуғу телеграмы гардашына узатды вә Кәрим мүәллим телеграмы алыб пәнчәрәнин габағына кечди ки, ишыг јахшы дүшсүн вә охумаға башлады: доғрудан да, телеграмда јазмышдылар ки, Салман Парисдә автомобил гәзасына дүшүб, инди хәстәханадады, амма бурасыны да јазмышдылар ки, һәјаты үчүн тәһлүкәли бир шеј јохдур.

— Нә олсун? — деди Кәрим мүәллим. — Јазыблар ки, һәјаты үчүн тәһлүкә-зад јохду. Парисин һәкимләринин әлиндә Салманы сағалтмаг су ичмәк кими, зад кими, бир шејди.

Гәрибә иди, бир аз бундан әввәл Нуридә ханым да Зәһраја ејни сөзләри демишди. Зәһра бу телеграмы аланда Кәрим мүәллим булварда кәзә-кәзә фикрән Бакы Советинә мәктуб јазырды вә Зәһра узун-узун илләр боју адәт етдији күнләрин ејнилији бир балача позулан кими, јә'ни нәсә көзләнилмәз бир хәбәр кәләндә, јахуд әввәлдән нәзәрдә тутулмамыш бир һадисә баш верәндә о саат өзүнү итирирди, билмирди ки, нә еләсин, сонра телефонун дәстәјини көтүрүб Нуридә ханыма зәнк еләди, чүнки јенә дә өзүнү итирмишди, телеграмы телефонла охуду вә Нуридә ханым да һәр күнкү сәһәр идманы јарымчыг кәсилди дејә, наразылыгла ејни сөзләри деди: «Нә олсун? Өзләри јазырлар ки, тәһлүкәли бир шеј јохдур. Парисин һәкимләриндән архајын ол, Салманын көрмәдији күнләрди, әввәлкиндән јахшы дүзәлдәчәкләр ону». Сонра Нуридә ханым јенә сәһәр идманыны давам етдирди, амма бу дәфә өзү сәһәр идманыны јарымчыг кәсиб тәзәдән Зәһраја зәнк еләди: «—Бир дә оху о телеграмы». — деди, сонра да тәләсик кејиниб гардашыкилә кәлди; инди Кәрим мүәллим дә әввәлчә ејни сөзләри деди.

Нуридә ханым кечиб отагдакы јеканә јумшаг күрсүдә отурду вә деди:

— Далыны оху.

Кәрим мүәллим телеграмын ардыны охумаға башлады: јазырдылар ки, Салманын јахын гоһумларындан бири Парисә кәлә биләр вә о автомобилдә ки, Салман гәзаја уғрамышды, һәмин автомобилин мәнсуб олдуғу ширкәт бүтүн хәрчләри өз бојнуна көтүрүр. Кәрим мүәллим бу сөзләри охујандан сонра јенә дә бачысына бахды, әввәлчә билмәди ки, бу хәбәрә нечә мүнасибәт бәсләсин, сонра һирсләнди:

— Һәјасызлыға бир бах, е! Дурдуғу јердә кишини салырлар хәстәханаја, сонра да пул тәклиф едирләр.

Дүздү, Кәрим мүәллим бу сөзләри деди, амма бурасыны да һисс етди ки, бу сөзләр, беләчә һирсләнмәји һеч кимә тә'сир етмәди, сонра Кәрим мүәллимин көзләри балача тахта чарпајысында узанмыш көрпәјә саташды: ушағын көзләри ачыг иди, амма ағламырды вә Кәрим мүәллим аз галды сорушсун ки, буна нә олуб белә, нијә ағламыр? Амма һеч нә сорушмады вә Шәргијјәјә бахды: Шәргијјә хысын-хысын ағлајырды, тез-тез бурнуну чәкирди, амма һеч нә демирди, диниб-данышмырды вә Кәрим мүәллим фикирләшди ки, доғру дејибләр ки, әр илә арвадын торпағы бир јердән көтүрүлүб, чүнки Шәргијјә дә әри кими гаракүн иди.

Нуридә ханым Кәрим мүәллимин Шәргијјәјә бахдығыны көрүб:

— Јох, Шәргијјә кедә билмәз. — деди. — Әлиндә сүдәмәр көрпәси вар.

Зүлејха тәләсик деди:

— Һә, Шәргијјә кедә билмәз. Мән кетсәм јахшыды, нә лазымды еләјәрәм орда!

Шәргијјә даһа да бәркдән ағлады; она көрә јох ки, Парисә кедә билмир, сүдәмәр көрпәси вар, ушаг да јаман ағлағандыр, она көрә ки, һамы вә о чүмләдән Шәргијјә дә јахшы билирди ки, Зүлејханын Салмандан зәһләси кедир вә бачысынын Салман кими јөндәмсиз, кејимсиз, кечимсиз, дилсиз-ағызсыз бир адама әрә кетдији үчүн өз рәфигәләриндән утаныр.

Һамлет Зүлејханын сөзләриндән инчиди вә шүшәбәндин ачыг пәнчәрәсинин габағына келиб архасыны евдәкиләрә чевирди; Һамлет јашча Шәргијјәдән дә, Зүлејхадан да бөјүк иди, амма евдә ону бөјүк

јеринә гојан јох иди вә Һамлетин дә белә бир мүнасибәтә е'тиразы ондан ибарәт олурду ки, инчијиб күсүрдү.

Нуридә ханым деди:

— Бөјүк олан јердә кичик данышмаз. Биз, — Нуридә ханым әли илә Кәрим мүәллими көстәрди — о рәһмәтликләрин јанында чыгғырымызы чыхармаздыг.

Нуридә ханым чохдан вәфат етмиш валидејнләрини нәзәрдә тутурду вә доғрусу, Нуридә ханым валидејнләри вә өзләри илә әлагәдар о гәдәр чүрбәчүр мисаллар чәкирди, хатирәләр данышырды ки, Кәрим мүәллим даһа атасыны да, анасыны да һәгигәтдә олдуглары кими јох, Нуридә ханымын мисалларындакы, хатирәләриндәки кими тәсәввүр едирди.

Зүлејха ачыгла бибисинә бахды, чүнки Зүлејха өзүнү бу евдә һамыдан ағыллы вә дирибаш һесаб едирди вә инди дә јахшы баша дүшүрдү ки, Нуридә ханым өзү фүрсәтдән истифадә едиб Парисә кетмәк истәјир.

Һамлет шүшәбәндин ачыг пәнчәрәсинин габағындан отағын ортасына кәлди вә бибисинә бахды, атасына, анасына бахды, Зүлејхаја, Шәргијјәјә бахды, һәтта балача тахта чарпајысына узаныб әлләрини көзләринин габағында ојнадан вә диггәтлә әлләринә баха-баха сәсини дә чыхартмајан көрпәјә бахды вә јаныб јахыла-јахыла:

— Һәр јердә мәним һөрмәтим вар, бирчә бу евдән башга! — деди, бир балача гәһәрләнди вә сүр'әтлә кедиб бајыр гапысыны ачды вә ардынча да гапыны чырпды.

Кәрим мүәллим чаванлыг чағларында театра кедиб «Һамлет»ә бахмышды вә о унудулмаз тамашанын тә'сири илә јеканә оғлунун адыны Һамлет гојмушду вә инди Нуридә ханым ачыг-ашкар бир ришхәндлә гардашы оғлунун ардынча бахды, чүнки Һамлетин јашы отуз беши кечмишди, амма һәлә дә бир сәнәт саһиби дејилди, һәлә дә орта мәктәб шакирди кими, кәләчәк үчүн чүрбәчүр планлар гурурду, каһ ссенари јазырды вә кечә-күндүз бу ссенаринин ешги илә јашајырды, каһ кедиб аеропортда ишә дүзәлирди вә мәшһур көмрүкханачы олмаг ешгилә јашамаға башлајырды, каһ да сәһәрдән ахшамачан китабханада отуруб философларын, хүсусән Фејербахла Һекелин әсәрләрини охујурду вә бу дәфә дә галын-галын дәфтәрләри јазыб долдура-долдура Фејербахын Һекелдән үстүн олдуғуну сүбут едирди, философ олмаг ешгилә јашамаға башлајырды.

Нуридә ханым:

— Отуруб мәсләһәт еләмәк лазымды. — деди. — Мәсләһәтли дон кен-бол олар.

2.

Кәрим мүәллим о охучулардан иди ки, гәзетин биринчи сәһифәсиндән ахырынчы сәһифәсинә кими бүтүн јазылары охујарды вә инди дә шүшәбәнддә отуруб гәзет охујурду.

Нуридә ханым сәһәрдән бәри гардашыкилдә иди вә мәтбәхдә отуруб һәм һаванын, һәм дә јанан газын истисиндән тәр төкә-төкә јарпаг долмасы биширмәкдә Зәһраја көмәк едирди.

Зүлејха бөјүк отагда, диванда узаныб күндәлик охујурду. Бу күндәлији Зүлејхаја трамвај паркында биркә ишләдикләри рәфигәси вермишди. Күндәлик чох көзәл хәтлә јазылмышды, сәһифәләриндә күл, бүлбүл, ики тәрәфиндән дә ох санчылмыш үрәк шәкилләри вар иди вә Зүлејханын рәфигәси бу шәкилләри рәнкли гәләмләрлә чәкмишди. Күндәликдә сөһбәт накам мәһәббәтдән кедирди, оғланларын вәфасызлығындан данышылырды, амма Зүлејха диггәтини топлајыб өзүнү тамамилә бу күндәлијә һәср едә билмирди, һеч бир башга гајғы чәкмәдән јалныз бу күндәликлә јашаја билмирди, чүнки дәгигәдә бир

шеј бәһанә едиб мәтбәхә кедирди ки, көрсүн Нуридә ханым нә данышыр.

Нуридә ханым һеч бир кизли сөһбәт еләмирди, чүнки Нуридә ханым һәмишә Кәрим мүәллимә инанмышды вә инди дә инанырды; дүздү, Нуридә ханым чыхыб өз евләринә кетмәди, горхду ки, кетсә, Зүлејха дава-далаш салар вә бирдән Парис мәсәләси онсуз һәлл олунар, амма һәр һалда Нуридә ханым өз гардашына инанырды вә билирди ки, әввәл ахыр Парисә Нуридә ханым өзү кедәчәк.

Абдулла икинчи отагда отуруб мүркүләјирди вә һәрдәнбир дә мизин үстүндәки телеграма бахыб күлүмсәјирди, башыны булајырды вә јенә дә әснәјиб мүркүләјирди. Абдулла дәлләк ишләјирди, Нуридә ханымын дөрдүнчү әри иди, амма өзүндән әввәлки әрләрдән фәргли олараг е'тибарлы чыхмышды, гачмамышды вә дүз он алты ил иди ки, бир јердә јашајырдылар. Нуридә ханым евә зәнк еләјиб Абдулланы чағырмышды вә Абдулла да сәһәрдән бәри мүркү дөјә-дөјә күнорта јемәјини көзләјирди вә мүркүләјә-мүркүләјә дә мүхтәлиф бәһанәләр фикирләширди ки, күнорта јемәјиндән сонра бурадан чыхыб кедә билсин, чүнки чешмәјинин габында беш манат пул кизләтмишди вә һәркаһ бурадан чыхыб кедә билсәјди бу күн һәјат көзәл олачагды.

Зүлејха һәр дәфә Абдулланын јанындан кечәндә чалышырды ки, нәфәс алмасын, чүнки һәмишә олдуғу кими, јенә дә Абдулладан учуз киши әтринин ији кәлирди вә бу иј кәлдикдә охудуғу һиссләрдән, һәјәчанлардан, рәнкли гәләмләрлә чәкилмиш шәкилләрдән сонра Зүлејхаја чох пис тә'сир едирди.

Абдулланын өз бичликләри вар иди вә бу бичликләри јалныз Нуридә ханым баша дүшә билирди. Абдулладан әтир ији она көрә кәлирди ки, дәлләк ишләјирди вә дәлләкхананын әтри бәданинә һопурду, — бу өз јериндә — она көрә ки, сәһәр-сәһәр, фүрсәт тапыб ичлији арағын гохусуну өлдүрмәк үчүн үз-көзүнә әтир вурурду.

Шәргијјә шүшәбәндин ашағы башында отуруб ушағы әмиздирирди вә ушаг јенә дә алты ајлыг һәјатында биринчи дәфә иди ки, белә чидди иди, ағламырды вә һәр дәфә Кәрим мүәллимин көзү бу ушаға саташанда киши мәәттәл галырды.

Һәмин август күнү һава кет-кедә гызырды вә күнорта Бакыда бир исти вар иди, нәфәс алмаг мүмкүн дејилди вә бирдән-бирә дағларын башындакы көзәл Шуша Кәрим мүәллимин јадына дүшдү вә Кәрим мүәллимин тәсәввүрүндә шимшәк чахды, көј гурулдады вә бир шыдырғы јағыш башлады ки, кишинин гәзет тутмуш әли ашағы дүшдү, көзләри узаг бир нөгтәјә зилләнди вә Кәрим мүәллим гәфләтән фикирләшди ки, көрәсән Парисдә дә јағыш јағыр?

Әлбәттә, Кәрим мүәллим Гәрби Авропанын вә о чүмләдән дә Франсанын иглим шәраитинә јахшы бәләд иди, амма инди бирдән-бирә Парис сирли вә ејни заманда адамын үрәјини гәрибә тәзә һиссләрлә долдуран бир шәһәрә чеврилмишди.

Нуридә ханым деди ки, хөрәк һазырдыр, Зәһра отагдакы мизин үстүнә габ-гачаг дүзмәјә башлады вә Кәрим мүәллим дә ач иди, амма Кәрим мүәллим үрәјинин дәриниилә истәмирди ки, хөрәк һазыр олсун, истәмирди ки, јығышыб сүфрәнин архасында отурсунлар, истәмирди ки, индичә бирдән-бирә јағмаға башлајан бу шыдырғы јағышын алтындан чыхсын: Кәрим мүәллим јахшы билирди ки, евдәки бу сакитлик мүвәггәтиди, билирди ки, һамынын фикри-зикри башга јердәди вә инди чидди сөһбәт башлајачаг.

Бу вахт гапынын зәнки чалынды, Һамлет тәләсик ичәри кирди, бир-бир евдәкиләрә бахды, сонра Абдуллаја јахынлашыб пычылтыјла нәсә сорушду, Абдулла башыны булады, јә'ни ки, јох, сонра Һамлет дә мизин архасында әјләшди.

Һамы мизин архасында иди вә јарпаг долмасыны јемәјә башламышдылар, тәкчә ушаг балача тахта чарпајысында узаныб әлләрини көзләринин габағында ојнадырды вә тәәччүблә әлләринә бахырды, елә бил ки, әлләринә баха-баха дүнјаны кәшф еләмәјә башлајырды.

Һеч ким һеч нә данышмырды, бошгаба дәјән чәнкәл-бычағын сәси ешидилирди, Абдулла бир-ики дәфә јавашдан өскүрдү, Зүлејха бир-ики дәфә үзүнү јана чевириб һаваны үфүрдү ки, Абдулладан кәлән этир ијини өзүндән кәнар еләсин; Зүлејха долманы јејирди, һеч нә демирди, көзләјирди вә о көзәл күндәликдәки чылғын мәһәббәт һиссләри аләминә дала билмирди, нараһат иди.

Һәр һалда Нуридә ханым Нуридә ханым иди вә сүкуту да о позду:

— Һајыф Шәргијјәнин әли ушаглыды... Ана олмағын гајғысы да чохду дә...

Бу дәфә Зүлејха кизли бир ришхәндлә бибисинә бахды, чүнки Нуридә ханымын әввәлки әрләриндән һансынданса бир гызы вар иди вә о гыз инди кәрәк ки, Қазанда јашајырды; нә Нуридә ханым, нә дә Кәрим мүәллимкил һеч вахт о гыз һаггында һеч нә данышмырдылар вә о гыз да һеч вахт мәктуб јазмырды, Бакыја кәлмирди вә үмумијјәтлә, Нуридә ханым да, Кәрим мүәллимкил дә өзләрини елә апарырдылар ки, елә бил дүнјада һеч о гыз олмамышды; нә исә, о гызын иши бир сирр-худа иди.

Нуридә ханым сөзүнә давам еләди:

— Шәргијјә Парисә кедә билмәз...

— Парисә мән кедәчәјәм! — Буну Зүлејха деди.

Шәргијјәнин көзләри долду, амма һәмишәки кими һеч нә демәди.

Нуридә ханым ачыгла Зүлејхаја бахды, сонра да Кәрим мүәллимә бахды, јә'ни ки, нә үчүн сөзүнү демирсән? Әлбәттә, әввәл-ахыр сон сөз Кәрим мүәллимин иди вә мизин архасында отуранлар буну јахшы билирди вә бурасыны да јахшы билирди ки, Кәрим мүәллимин сон сөзү һәмишәки кими Нуридә ханымын хејринә олачаг.

Дүздү, Кәрим мүәллим гәзетләри бир кәнара гојуб кәлиб мизин архасында әјләшмишди, јарпаг долмасы јејирди, амма Кәрим мүәллим һәлә дә о шыдырғы јағышын, о гәфил јағышын алтындан чыхмамышды вә ән гәрибәси бу иди ки вә Кәрим мүәллим өзү дә бурасыны һисс едирди ки, әслиндә һәмин јағышын алтындан чыхмаг истәмир; өмрүндә Кәрим мүәллимдә белә шеј олмамышды, Кәрим мүәллим һәмишә истини исти кими гәбул етмишди, сојуғу да сојуг кими гәбул етмишди вә һеч вахт јағыша еһтијач һисс етмәмишди, һеч вахт бош хәјал аләминә гапылмамышды, амма инди бирдән-бирә беләчә шимшәк чахды, беләчә көј курулдады, беләчә јағыш башлады вә о јағышын сәрин үрәјини беләчә тәзә һиссләрлә долдурду. Кәрим мүәллим үрәјиндәки бу тәзә һиссләрин нә олдуғуну, нә дедијини вә нә истәдијини билмирди, амма бир тәзәлик, јенилик һисс едирди вә бу тәзәлик ејни заманда бир гүссә дә кәтирирди, өтүб кедән бир өмүрдән, һәјатын ејнилијиндән хәбәр верирди.

Кәрим мүәллим үзүнү арвадына тутду:

— Сән нә дејирсән?

Кәрим мүәллимин бу суалы чох көзләнилмәз олду, чүнки узун-узун иллләрдән бәри бу евдә адәт етмишдиләр ки, Зәһра һәмишә сәһәрдән ахшама кими ајаг үстә олсун, хөрәк биширсин, габ-гачаг тәмизләсин, палтар јусун, јајда мүрәббә биширсин, сиркә-бадымчан гојсун, пал-палтары нафталинләсин, гышда да хәмир хөрәкләри биширсин вә тәбии ки, Зәһранын чидди мәсәләләрә гарышмаға мачалы

олмурду; әслиндә Зәһранын чидди мәсәләләрә гарышмаға һеч һәвәси дә јох иди вә бу барәдә Шәргијјә анасына чәкмишди; амма Зәһранын вердији чаваб Кәрим мүәллимин суалындан да көзләнилмәз олду:

— Валлаһ, ај Кәрим, бәлкә елә мән өзүм кедим?

Кәрим мүәллимин һејрәтдән көзләри бәрәлди.

— Нә?

— Һә дә... Кедиб әјин-баш да алыб кәтирәрәм сизинчүн...

Зүлејха өзүнү сахлаја билмәди:

— Сәнин бәјәм тәзә модалардан башын чыхыр?

— Нијә чыхмыр?

Кәрим мүәллим бајагкы һејрәтлә:

— Сән тәк-тәнһа дуруб бурадан Парисә кедәчәксән? — сорушду

— Нолар, ај Кәрим, өмрүмдә бир дәфә дә мән бир јерә кедәрәм дә...

Нуридә ханым Зәһранын көзләнилмәз чавабындан сонра индииндн өзүнә кәлирди вә ачыгла деди:

— Өмрүндә бир дәфә нијә? О бојда Налчикә кетмәмисән?

Кәрим мүәллим көзүнү арвадындан чәкди.

Доғрудан, көрәсән Парисдә јағыш јағыр?

Һамлет һәјәчаныны кизләтмәјә чалыша-чалыша евә кәләндән бәри илк дәфә сәсини бәркдән чыхарды:

— Сиз һеч билирсиниз нә данышырсыныз? Парис нәди бәјәм, Мәштағыја кетмәкди сизинчүн? Парис Парисди е, Парис! Парисә кедән адамын кәрәк тәчрүбәси олсун. Парисә кедән адам кәрәк индијә гәдәр һеч олмаса бир дәфә харичә кетмиш олсун!..

Абдулла сәһәрдән бәри бүтүн бу сөз-сөһбәтә фикир вермирди вә тәкчә буну фикирләширди ки, нә бәһанә кәтириб арадан чыхсын, чешмәјин гутусуну ачсын, бу көзәл дүнјада сәрбәст олсун, азад олсун, бир аз боғазыны јашласын, сонра да кедиб гырх ил бир јердә дәлләклик етдикләри Мартиросу нәрддә удсун, амма Һамлетин дедији сөзләри ешидәндә әввәлчә елә бил гулагларына инанмады, сонра көрдү ки, Һамлетин сөзләриндән сонра һамы вә о чүмләдән Нуридә ханым да тәәччүблә она бахыр вә синәсини ирәли вериб белини дикәлтди, гәфләтән бүтүн вүчудуну титрәдән һәјәчаныны кизләтмәк истәди; мәсәлә бурасында иди ки, һәмин исти август күнү Кәрим мүәллимкилин евиндә, сүфрә архасында әјләшән адамлардан һеч бири һеч бир вахт харичи өлкәдә олмамышды вә бу саһәдә һеч бир тәчрүбәси олан јох иди, тәкчә Абдулла мүһарибә вахты Австријанын азад олунмағы уғрунда вурушмушду вә бу барәдә дә өзү јох, һәмишә Нуридә ханым данышарды.

Әлбәттә, Абдулла һеч вахт көзләмәзди ки, беләчә сајылсын, тәчрүбәси беләчә гијмәтләндирилсин вә Абдулла тамамилә әмин иди ки, Парисә Нуридә ханым кедәчәк, галан сөзләр бош сөһбәтди вә әслиндә Абдулла үрәјинин кизлининдә севинирди ки, Нуридә ханым Парисә кедәчәк, чүнки һеч олмаса он-он беш күн тәк галачагды, он-он беш күн бу фани дүнјада азад нәфәс алачагды, Бакыда сәрбәст јашајачагды. Абдулла өзүнүн Парисә кедәчәјини һеч ағлына да кәтирмирди, амма инди сәһәрдән бәри фикирләшиб тапдығы, саф-чүрүк етдији бәһанәләр дә бирдән-бирә јадындан чыхды, чешмәк гутусунун ичиндәки бешлик дә јадындан чыхды, нөвбәти дәфә уста Мартиросу нәрддә удмаг шөвгү дә јадындан чыхды вә бирдән-бирә дә Абдулланын көксүнү бир фәрәһ һисси долдурду, чүнки өзү өз көзләриндә учалмышды.

Кәрим мүәллим арвадынын көзләнилмәз сөзләриндән сонра, индидә оғлунун дедикләринә һејрәт етди, оғлуна, сонра «ички дүшкүнү» Абдуллаја бахды, амма тәмкинини позмады вә сакитчә сорушду:

—Нә демәк истәјирсән?

— Демәк истәјирәм ки... — Һамлет јаваш-јаваш гызармаға башлады. — Јахшы оларды... Јахшы оларды Фәридә кетсин!..

— Ким?

— Фәридә!.. Бу саһәдә онун тәчрүбәси вар!.. Кечән ил... Кечән ил Болгарыстана турист сәфәринә кетмишди!..

Кәрим мүәллим һеч нә баша дүшмәди:

— Фәридә кимди?

Һамлет даһа да бәрк гызарды. Зүлејха деди:

— Беш илди бу, Фәридәни севир, кечә-күндүз онун дәрдиндән аһ чәкир. Фәридә дә буна әл вермир. Инди јәгин бунун габағына шәрт гојуб ки, Парисә кетсин!.. Адыны дә дәјишдирмәк истәјир Фәридәнин дәрдиндән...

Кәрим мүәллим сидг-үрәкдән тәәччүб етди:

— Адыны нијә?

— Фәридәнин хошу кәлмир бунун адындан!..

Кәрим мүәллим оғлуна бахды вә тәкчә:

— Маладес! — деди.

Бирчә анын ичиндә Абдулланы сојуг тәр басмышды вә Абдулланын синәсиндән сәссиз бир аһ гопмушду ки, ај ахмаг, бу гәдәр јашамысан дүнјада, амма һәлә дә башында ағыл дејилән шеј јохду, хоруз кими гујруғуну пырпызлашдырыб синәни габаға вермишдин, билмирдин ки, дүнја фанидир, өмүр бивәфа?

Кәрим мүәллим һәмин дәгигәләрдә өмрүндә һеч вахт олмадығы бир икилик ичиндә иди: өз евиндә, һәлә атасындан галмыш мизин архасында әјләшмишди, јарпаг долмасы јејирди, сөһбәтә рәһбәрлик едирди, ешитдији сөзләрә һејрәт едирди, амма ејни заманда Кәрим мүәллим о шыдырғы јағышдан тамам чыха билмирди вә әслиндә чыхмаг истәмирди, чүнки о јағышын сәрининдә бир тәзәлик вар иди вә бу тәзәлик адамы өзүнә чәкирди, бу тәзәликдә бир ширинлик вар иди.

Ушаглар мәктәби битирирләр, дағылыб һәрә бир јерә кедир, тәзәләри мәктәбә кәлир вә онлар да Кәрим мүәллимә Көһнә Көј Зәнбил дејир.

Кәрим мүәллим бир-бир Зәһраја, Зүлејхаја, Һамлетә, Шәргијјәјә, Нуридә ханыма, бу ички дүшкүнү Абдуллаја бахды вә гәфләтән фикирләшди ки, бу адамлардан һеч биринин ағлына да кәлмәди ки, десин Парисә сән кет вә бу гәфил фикир, доғрусу, аз галды Кәрим мүәллими көврәлтсин, амма ејби јох иди, чүнки Кәрим мүәллимин бунларын тәклифинә еһтијачы јох иди; сонра Кәрим мүәллимин көзү балача тахта чарпајысында узаныб әлләрини көзләринин габағында ојнадан вә диггәтлә дә өз әлләринә бахан ушаға саташды вә јенә тәәччүб етди ки, балам, бу ушаг нә јаман дүзәлиб белә, сәһәрдән бәри бир дәфә дә олсун ағламајыб.

Көрәсән Парисә јағыш јағыр?

Бу дәфә Кәрим мүәллимин өзүнүн өзүнә ачығы тутду: бу нә ахмаг суалды белә, тәкрар едирсән? Вә Кәрим мүәллим силкиниб о шыдырғы јағышын алтындан чыхды, август күнүнүн истисинә гајытды, јенә дә һәмишәки Кәрим мүәллим олду.

Шәргијјә бүтүн күнү биринчи дәфә ағзыны ачыб нәсә демәк истәди:

— Көрәсән Салман јазыг...

Кәрим мүәллим ачыгла гызынын сөзүнү кәсди:

— Нә Салман-Салман салмысан? Салманын нә дәхли вар бура?

Сонра да Кәрим мүәллим гәти сөзүнү деди:

— Парисә мән өзүм кедәчәјәм!

Һамлет јериндән сычрады:

— Ахы мән... Ахы мән... Ахы мән Фәридәјә сөз вермишәм!

Кәрим мүәллим алтдан јухары оғлуна бахды вә јалныз әлини һавада јелләмәклә кифајәтләнди вә:

— Ај-һај!.. — деди.

Әввәлки әрләри, Кәрим мүәллимкил, ади танышлар, бир сөзлә, дүнјада һеч ким һеч вахт Нуридә ханымын ағламағыны көрмәмишди, амма инди бирдән-бирә Нуридә ханымын көзләри долду вә додаглары сәјријә-сәјријә:

— Ахы сән онсуз да бүтүн дүнјаја бәләдсән... — деди.

Кәрим мүәллим чалышды ки, бачысынын үзүнә бахмасын вә деди:

— Бир вар билмәк, бир дә вар көзүнлә көрмәк.

Нуридә ханым даһа һеч нә демәди, көзләриндән ики дамла јаш киләси дијирләниб сифәти илә ахды — дејәсән даһа гочалырды — вә ајаға галхыб Кәрим мүәллимкилдән чыхды. Абдулла да ајаға галхыб Кәрим мүәллимә бахды, чијнини чәкди вә Нуридә ханымын ардынча мәнзилдән чыхды.

Кәрим мүәллим баша дүшдү ки, Нуридә ханым бир дә бу евә ајаг басмајачаг.

Һамлет јенә дә бир-бир атасына, анасына, бачыларына бахды вә јаныб јахыла-јахыла сорушду:

— Мән... Бәс мән... Бәс мән Фәридәјә нә дејим?

Зүлејха:

—Кет де ки, ахмағын бөјүјүјәм! — деди вә бөјүк отаға кечди.

3.

Һәмин август күнү ахшамчағы иди.

Кәрим мүәллим шүшәбәнддә отуруб чај ичирди вә фикирләширди ки, сабаһ сүбһ тездән дуруб базара, дүкана јох, әлагәдар идарәләрә кетмәлидир ки, Парис сәфәринин кағыз-куғаз ишләрини һәлл етсин вә мәктәбдәки мүәллимләрин сифәтләри бир-бир кәлиб дурурду Кәрим мүәллимин көзләринин габағында вә бу сифәтләрдәки ачыг-ашкар һејрәт, доғрусу, Кәрим мүәллимин хошуна кәлирди.

Зәһра мәтбәхдә габлары јујурду вә јуја-јуја да фикирләширди ки, сәһәр дуруб һалва чалмаг лазымды вә кишинин јолуна һалва гојмаг лазымды, чүнки һалва елә шејди ки, һеч вахт хараб олмур, өзү дә адам дојуздуран шејди, јохса ки, гәриб өлкәди, нә билирсән нә верәчәкләр јемәјә, дејирләр ки, Франсада илбиз јејирләр, һәлә дејирләр ки, ешшәк әти дә јејирләр .

Һамлет ачыг еләјиб чыхыб кетмишди вә дејирди ки, ахшам кәлиб чамаданыны көтүрәчәк вә үмумијјәтлә, бу евдән бирјоллуг кедәчәк, амма һамы јахшы билирди ки, бир аздан Һамлет кәлиб мәтбәхдә отурачагды вә ахшам јемәјини јејәчәкди, чүнки Һамлетин беләчә күсүб кетмәји чох олмушду вә һәмишә ачанда да кери гајытмышды.

Зүлејха јенә дә бөјүк отагда, диванда узаныб о көзәл күндәлији охујурду вә инди тамамилә һәмин күндәликдәки чылғын һиссләр аләминин ичиндә иди вә о јердә ки, Зүлејха сәлигә илә күндәлијин сәһифәсинә тикилмиш гоша кино билетини көрдү, өзүнү сахлаја билмәди, бир-ики дәфә һычгырыб ичин-ичин ағлады, чүнки рәфигәси севдији о вәфасыз оғланла сонунчу дәфә бу билетләрлә киноја кетмишди вә бу билетләр инди һәмин мәһәббәтин сонунчу јадикары иди.

Шәргијјә бајаг јарпаг долмасы једикләри мизин үстүнә шал салыб ушағын әскиләрини үтүләјирди.

Ушаг балача тахта чарпајысында узанмышды вә јенә дә әлләрини көзләринин габағында ојнадырды.

Бу вахт гапынын зәнки чалынды.
Кәрим мүәллим кәлиб гапыны ачды.
Почталјон иди, Кәрим мүәллимә телеграм верди вә кағызына гол чәкдириб кетди.
Кәрим мүәллим әлиндә тутдуғу телеграмы охуду, сонра бир дә охуду.
Телеграм Салмандан иди, јазырды ки, нараһат олмајын, хәстәханадан чыхырам вә һеч кимин дә Парисә кәлмәјинә еһтијач јохду.
Зүлејха зәнкин сәсинә күндәликдән ајрылыб дуруб гапынын јанына кәлмишди вә Кәрим мүәллимдән һеч нә сорушмады, телеграмы алыб өзү охуду вә деди:
— Ахмаг Салман! Мән онун јеринә олсајдым, инди һамынызы кәтиртмишдим Парисә!
Кәрим мүәллим отаға тәрәф кедә-кедә фикирләшди ки, кәрәк бајаг тәклиф еләјәјди ки, Парисә Нуридә кетсин, амма ганадына бахмамышды ки, нә биләјди ки, ахыры белә олачаг; сонра Кәрим мүәллим нәвәсинин чарпајысынын јанында ајаг сахлады.
Ушаг көзләринин габағында ојнатдығы әлләринә бахырды, сонра Кәрим мүәллимә бахды, јенә дә әлләринә бахды вә бирдән-бирә бәркдән ағламаға башлады.
Кәрим мүәллим өзүнү сахлаја билмәјиб:
— Һә, башлады јенә чығырмаға... — деди.
Зүлејха:
— Е'тираз едир дә! — деди.
Кәрим мүәллим галын гашларыны чатды:
— Нә е'тираз? Кимә е'тираз едир?
Зүлејха:
— Елә бизим һамымыза! — деди, сонра күлдү: — Протест еләјир бизә! — сонра да бөјүк отаға гајытды ки, о накам мәһәббәтин сонунчу јадикары олан гоша билетә јенә дә тамаша еләсин.
Кәрим мүәллим гызынын сөзләриндән бир шеј баша дүшмәди, кәлиб пәнчәрәнин габағында дајанды вә гаршыдакы бағa бахды: тағаүдчүләр отуруб домино вә нәрд ојнајырдылар вә хәбәрләри јох иди ки, бу күн сәһәрин көзү ачылмамыш санитарлар бу бағдан нечә саһибсиз ит апардылар, сонра Кәрим мүәллимин јадына дүшдү ки, шәһәр советинә мәктуб јазмалыдыр вә бу күнүн ишини сабаһа гојмаг лазым дејил; гәләм-кағыз көтүрүб мизин архасына кечди, амма ушаг чох бәрк ағлајырды вә Кәрим мүәллимин фикирләрини дағыдырды.
Ушағы киритмәк олмады, кечә јорулуб јатана гәдәр ағлады.

БЕШ ДӘГИГӘ ВӘ ӘБӘДИЈЈӘТ

7 август 1983-чү ил. Базар күнү. Саат 20.10. Һаванын дәрәчәси +37. Тәјјарә лиманы.

Һәмин базар күнү шүшәдән көрүнән аеродром мејданчасы күнүн алтында елә бил ки, кимсәсиз, изсиз-ләпирсиз бетон сәһра парчасы иди вә һәмин бетон сәһра парчасына нәһәнк тәјјарә көлкәси дүшмүшдү; елә бил ки, тәјјарә өзү о бетон сәһра бошлуғунда әријиб јох олмушду, көрүнмүрдү, тәкчә көлкәси нәһәнк бир ләкә олуб бетон сәһраја һопмушду вә Мәрдан Дадашлы нәһајәт ки, көзүнү һәмин тәјјарә көлкәсиндән, бетон сәһра парчасындакы о нәһәнк ләкәдән чәкди.
Мәрдан Дадашлынын гырх једди јашы вар иди, елмләр доктору, академијанын мүхбир үзвү, елми тәдгигат институтунун мүдири иди вә Мәрдан Дадашлынын өзүнүн өзү илә зарафаты вар иди: һәрдән